

המלחמה על המים - פרק שני בסידרה: עבד=אל=נאצר הסכים לחלוקה ולשיחוף פעולה - עד למשבר הגדול של פרשת לבון

איש טובע בירדן

קיין של שנת 1951 היה קשה במיוחד לישראל ולשכנתה המזרחית. אחרי שנתיים של הוצאת רצועה, היתה הארץ יבשה וצמאה למים, הבארות נוצלו מעבר ליכולתן, וכל טיפה של מי הירדן והכינרת היתה סחייים עבורן.

בשיא היובש פנתה הממלכה הירדנית בתלונה מרה אל מועצת הבטחון: "ישראל סגרה את סכר-דגניה, ומי הכינרת אינם זורמים באפיק הירדן דרומה". בדר"ח מפורט, חתום בידי ג.פ. וולפול, מנהל מחלקת הקרקעות של ממשלת ירדן, נאמר: "סגירת הסכר גרמה לעלייה כה חדה במליחות המים באפיק הדרומי, שאין אפשרות להשקות בהם את האדמות בין גשר שייך חוסיין לבין יסהמלה. אפשר להגדיר זאת רק כאסון לחקלאים הירדניים". אם לא יינקטו צעדים להבטחת זרימה חופשית של המים מסכר-דגניה, "תסבול הכלכלה הירדנית קשות ולא תהיה כל אפשרות לבצע את התוכניות הנוספות העומדות על הפרק". מכיוון שהתוכניות הנוספות שעמדו על הפרק היו יישוב 100 אלף פליטים בביקעת הירדן, בעזרת מי הירמוך והכינרת, גילה האו"ם עניין מיוחד בבעייה.

נציג ישראל, אבא אבן, שהשיב על התלונה הירדנית במועצת הבטחון, הודיע כי המליחות לא נגרמה על-ידי סגירת סכר-דגניה, אלא מפאת הבערות הקשה, שהקטינה את כמות המים המתוקים. המועצה, שהיתה טרודה בבעיות אחרות, דחתה את סיכום הדיון. אולם בטרם הישיבה הבאה, אירע דבר בירושלים העתיקה: המלך עבדאללה נרצח.

הירדיות שוררו בשעות הצהריים של ה-20 ביולי 1951 שינו דברים רבים במרחב. בין היתר: מתה תוכנית-המים הירדנית, שהיתה מבוססת על שיתוף-פעולה הדוק עם ישראל ועל ניצול יסכינרת כמאגר וכנקודת-מפתח של כל התוכנית. ישראל, שהתייחסה תחילה

בקפירות לתוכנית הירדנית, נחפזה אחרי מות עבדאללה להודיע על נכונותה להקמת רשות-מים משותפת, ולחלוקת מי הירדן והירמוך — אך היא איחרה את המועד. במשך חמשה חודשים אף לא השיבו לה הערבים; וכאשר התכנסה ממשלת ירדן ב-2 ביולי 1952 כדי לסכם את עמדתה בשאלת המים, היתה עמדה זו שונה במהותה מן העמדה הקודמת.

הנחת-היסוד החדשה של התוכנית הירדנית: יש להימנע מכל תלות ברצועה הטוב של ישראל. על כן, כדי להבטיח את ניצול מיהשטפונות של הירמוך ולווסת את זרימת מימיו להשקיית ביקעת-הירדן, מן ההכרח להקים סכר — או סכרים — על אדמת ירדן עצמה. הכינרת שוב לא הובאה בחשבון כמאגר.

הפטרונות הבינלאומית של תוכנית זו היתה ממשלת בריטניה, שלחמה את מלחמת ירדן באו"ם. גם השיגטון השלימה עם התפיסה החדשה של עמאן, מתוך רצון לעודד בצורה כלשהי את יישובם היצרני של הפליטים הערביים. ממשלת ארצות-הברית אף מיהרה להעניק לירדן סכום ראשון של 1.5 מיליון דולאר, במסגרת תוכנית הסיוע שלה, כדי להתחיל בשלב הראשון של הטיית מיהירמוך לתעלת הגור. שלב, בו נועדה ירדן להשקות 20 אלף דונם וליישב אף משפחות-פליטים.

ישראל, מצידה, הודיעה שאינה רואה כל סיבה מדוע לא תמשיך בביצוע תוכניתה הנפרדת — תוכנית לאורמיליקהיים המקורית. החלטה זו הוגדרה על-ידי ירדן כ"תוקפנות יהודית מסוג חדש", מאחר שהיא לוקחת לעצמה את כל מיהירדן הצפוניים להשקיית אזורים מרוחקים בתוך גבולותיה.

מתוך אותה מגמה — לעזור ביישוב בעיית הפליטים — הקציב האו"ם במאוס 1953 100 מיליון דולאר לפיתוח כלכלי אזורי. 60 מיליון הועמדו לרשות סוכנות הסעד לפליטים הערביים, על מנת שתממן בסכום זה תוכנית-השקיה רחבה, ליתר דיוק: ניצול מיהירמוך לשם יישובן של 20 אלף משפחות-פליטים בביקעת-הירדן.

מיד לאחר מכן הודיע שר החוץ הבריטי, אנתוני נאטינג, כי ממשלתו החליטה לסייע לירדן בפיתוח כלכלתה, וכי תשלום שתי ראשון של 1.25 מיליון ליש"ט כבר הועמד לרשות עמאן. יחד עם כספי סוכנות הסיוע לפליטים, וכספי הסיוע האמריקאיים, הצהיר, תוכל הכלכלה הירדנית להבטיח מחייה לכל תושבי המדינה. מכיוון שלמעלה ממחצית תושבי המדינה היו פליטים, ראו בכך כל הצדדים המעורבים תרומה חשובה ליישוב המרחב.

מבט מעבר לעננים

הסעיף העיקרי בכל התוכניות האלה דן בהקמת סכר על הירמוך, בגובה 122 מטרים, אשר יאפשר אגירת כל מיהשטפונות ותפועול שתי תחנות-כוח חשמליות. לפני חתימת חוזה סופי בינה לבין ממשלת ירדן, שיגרה אונריא — סוכנות הסיוע לפליטים — מומחה אמריקאי להשקיה, המהנדס מילט באגור. הוא ערך סיור מקיף לאורך הירמוך, אך לא מצא מקום שיתאים לבניית סכר בגודל שנוקבע מראש. הוא החליט לשוב להשיגטון, להציע שהתוכנית תשונה בהתאם ושבמקום הסכר הגדול יוקמו סכרים קטנים. מטוסו היה בדרך מעמאן לביירות, כאשר מזג-האוויר הגרוע אילץ את הטייס לסטות ממסלולו. המהנדס האמריקאי התבונן בקרקע, מבעד לעננים, כאשר נפל מבטו על מקום בשם מקארין. בנקודה זו נשפכים שלושה נחלים מישניים אל האפיק הראשי של הירמוך, בדיוק בפתחו של נקיק-הרים. מתחת לנקיק: ירידה תלולה אל העמק. בו במקום החליט באגור, כי זהו מקום אידיאלי לסכירת מיהירמוך, תוך ניצול דפנות ההרים. הירידה התלולה מתחת לסכר תאפשר ניצול המים ליצירת החשמל. והעיקר: מקארין נמצאת בשטח ערבי, והקמת הסכר לא תצריך שיחות עם ישראל. במקום להמשיך להשיגטון שב לירדן, לעריכת סקר מדויק, הסתבר כי מבטו האווירי לא היטעה אותו, וסכר מקארין הפך נקודת-יסוד של תוכנית הירמוך.

ג'ון פוסטר-דאלס, שר החוץ של ארצות-הברית, שביקר בירדן סמוך לאותו זמן — ובאותה הזדמנות גם בישראל — הודיעו ממצבם של הפליטים. כפי שסיפר לאחר מכן, עשתה עליו רושם מיוחד זעקת הפליטים: "מים להשקיה!" מכיוון שתוכנית הירמוך הבטיחה תעסוקה פוריה ל-120 אלף פליטים, הוא הקדיש יום שלם לביקור באזור הירמוך והגור, ועם שובו להשיגטון מיהר לברך על התוכנית המוצעת, אשר "תהפוך את המדיבר העצום הזה לאדמה פורייה". הוא לא הסתפק בכרחה הסתמית, אלא הוסיף כי יש להשתמש בכספים המיועדים לארצות המרחב לשם "ניצול משותף של הנהרות העוברים בארצות הערביות ובישראל".

מיד שמעה תגובה נלהבת מישראל. דיווח כתב ניו-יורק טיימס מתלאיביב: "ישראל מציעה לתכנן ניצול משותף של מי הירדן, הירמוך והליטאני. פיצול התוכניות, סבורה ישראל, גורם לביזבוז של מים יקרים".

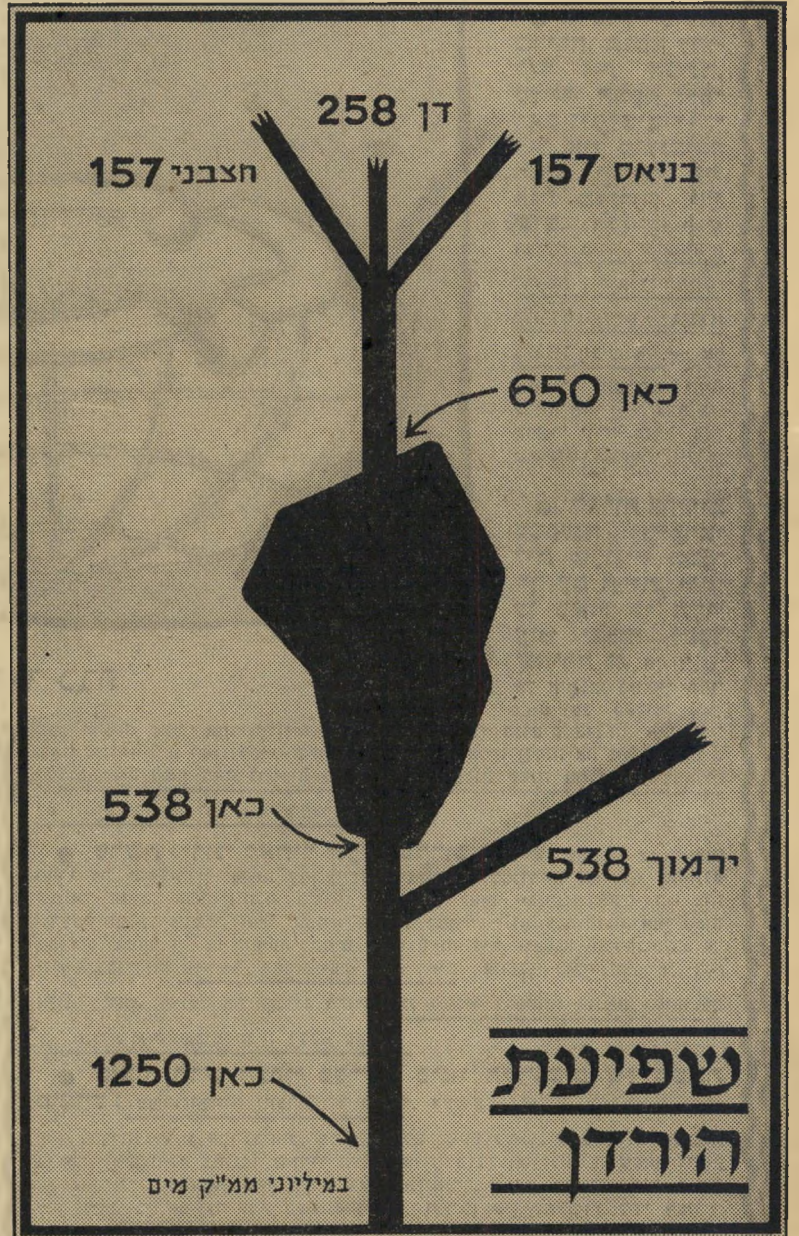
אולם באותה כתבה עצמה, תיאר העיתונאי האמריקאי את תוכניתה של ישראל לטחח ארוך: הטיית הירדן מדרום לחולה, בניית מאגר עצום בבית-נטופה, שממנו יזורמו המים לגב. דבר זה, לדברי הכתב, עלול לרוקן את הכינרת כמעט לחלוטין. על כן חווה ישראל את האפשרות של הטיית מיהירמוך לכינרת, מתוך הנחה כי אגם זה מסוגל לקלוט את כל כמות מיהירמוך מבלי שיהיה צורך להשקיע כספים רבים בהקמת סכר מקארין.

גימה זו — של ביזבוז-כספים עצום על בניית סכר מקארין — חזרה ונשמעה בדיוני הקונגרס של ארצות-הברית. התוכנית אומנם אושרה על-ידי הנשיא אייזנהאור ושר-החוץ שלו פוסטר-דאלס, אך ישראל לא ששה לקראתה. ולדעתה של ישראל היו תומכים רבים בקונגרס ה-83, בעל הרוב הדמוקראטי. תומכים אלה העלו את נימוקי ישראל נגד התוכנית הירדנית, כאשר הובא חלקה של ארצות-הברית במימון התוכנית לדיון בוועדת בית-הנבחרים לענייני-חיץ. בוועדה הסתמן רוב ברור שסירב לאשר הקצבות חדשות לאונריא, אם סוכנות זו לא תקח בחשבון את ההסתייגויות הישראליות.

פירוש ההסתייגויות היה ברור: מות התוכנית הירדנית, ואומנם, אחרי תירונוים ומבוכה, נאלצה השיגטון להבהיר לאונריא ולירדנים שאין אפשרות לגשת לביצוע מייד של תוכנית הירמוך. בספר ראש בסכנה, אשר פורסם ב-1962, חזר מלך ירדן על פרשה זו. "בצורה אשר לא תיאמן", התמרמר חוסיין, "הסכים העולם החופשי לאלץ אותנו לחתור על תוכנית זו, שהיתה בעלת אופי ירדני פנימי מוחלט, ואשר יכלה כבר בשנת 1956 להבטיח בית חדש ל-100 אלף פליטים".

קרבנותיו ומרירותו של חוסיין לא הועילו כנגד השפעתה של ישראל בקונגרס. מנהל אונריא הודיע, במבוכה כלשהי, כי לדעתו יש צורך לדחות את ביצוע תוכנית הירמוך ולערוך סקר הנדסי חדש. "היגיון פזיזים מעט", הודה, "ולא בדקנו אפשרות של תוכנית השקיה רחבה יותר, על בסיס אזורי. חובה לעשות זאת עתה".

• שמה הערבי של ביקעת-הירדן, בין יסכינרת לים המלח.

על מים אלה ניטש הוויכוח. המוספרים המסומנים ליד כל אחד מיובלי הירדן מראים את השפיעה השנתית הממוצעת, והם אשר שימשו יסוד לכל התוכניות, כולל תוכנית ג'ונסטון. שלושת היובליים הצפוניים — בניאס, דן וחצבני — מפיקים יחד כ-572 מיליון ממ"ק. בדרך אל הכינרת מתווספים אליהם מירמעינות, כנפח 78 מיליון ממ"ק. עם מי הירמוך, המצטרפים למי הירדן מדרום לכינרת, מגיעים המים ל-1078 מיליון ממ"ק. בין הירמוך לבין גשר אלנבי נוספים 172 מיליון ממ"ק.